

De mens Janusz Korczak

**(Auto)biografische momenten -
droefheid en eenzaamheid in leven en werk**

Redactie: René Görtzen

Janusz Korczak Stichting

Jaarboek 2007

Inhoud

Inhoud	3
Jaarboek 2007 - een voorwoord	5
1. René Görtzen: Inleiding. De wording van een groot opvoeder en pedagoog (1878/79 - ca. 1900)	9
Deel A. Korczak over Korczak	
2. Biecht van een vlinder (1892-1895)	31
3. Over Mortkowicz (1931)	72
4. De eenzaamheid van de ouderdom (1938)	75
5. Brief aan Hadaska (1942)	80
6. Verzoekschrift (1942)	83
7. Brief aan <i>Deutsche Staatsanwalt</i> (1942)	89
8. Dagboek (1942)	91
Deel B	
Droefheid, pathos, eenzaamheid en humor	105
9. Michael Kirchner: Droefenis en eenzaamheid in het werk van Korczak	107
10. Nora Koestler: Poëzie en pathos in de geschriften van Janusz Korczak	118
11. Johannes Gruntz-Stoll: Vrolijke pedagogiek?! Lachen en huilen bij Janusz Korczak	127
12. Theo Cappon: Janusz Korczak in Nederland: 1982-2007	134
Literatuur	146
Over de auteurs	151
Janusz Korczak, de Janusz Korczak Stichting en de jaarboeken	153

Jaarboek 2007 - een voorwoord

René Görtzen

“Is het wel mogelijk de herinneringen van een ander, onbekend leven, te begrijpen?”
(Korczak 1942, p. 122)

De kracht én aantrekkingskracht van Korczaks werk liggen in het probleemloos samengaan van het wetenschappelijke, het maatschappelijke en het persoonlijke. Het zijn drie pijlers die niet alleen het werk dragen, maar ook, elkaar corrigerend, voorkomen dat er bij Korczak sprake is van abstractisme, rigiditeit of subjectivisme. Als Korczak schrijft, spreekt de opvoeder en pedagoog, de waarnemer van maatschappelijk onrecht en leed, de arts die mens is en vóór alles de mens in de patiënt ziet, de zoeker naar kleine en vergankelijke waarheden. Als Korczak spreekt, is een empathisch mens aan het woord, die weet dat de vooruitgang op wetenschappelijk, maatschappelijk en persoonlijk terrein vóór alles een terugkeer is *naar* - en daarmee *van* het hart.

In dit Jaarboek staat niet het pedagogisch werk van Korczak centraal. Evenmin wordt ingegaan op zijn kinderboeken, op het reilen en zeilen van zijn weeshuis, de kinderkrant, zijn radiopraatjes of op bijzondere gebeurtenissen of ontwikkelingen die zijn leven hebben doorkruist of (on)draaglijk gemaakt. Dit Jaarboek is een zoektocht naar de mens Korczak.

‘De nobis ipsis silemus’ (over onszelf zwijgen wij). Deze uitspraak van Baco van Verulam zou men kunnen plaatsen boven het hoofdstuk over de kinder- en jeugdjaren van menige autobiografie, waarin grote geesten, van wetenschappers, filosofen, politici tot pedagogen (!) aan toe, terugblikken op hun leven. In zekere zin geldt dit ook voor Janusz Korczak. Dat is jammer, temeer als we zijn eigen uitspraak in aanmerking nemen dat “in levenslopen de kinderjaren de berg zijn waarvandaan de stroom van het leven zijn aanvang, zijn aanloop en zijn richting neemt.”¹ Met uitzondering van de *Biecht van een vlinder* en over zijn hele oeuvre verspreid liggende, fragmentarische uitlatingen, is Korczak nimmer *systematisch*

1. Korczak (1920), p. 561-562. Overigens zij vermeld dat dit Jaarboek werkt met de Latijnse letters van het Poolse alfabet; om technische redenen wordt afgezien van bijzondere Poolse tekens. Mijn dank gaat uit naar Joop Berding. Zonder zijn hulp bij de correctie van de drukproeven zou menige fout niet ontdekt zijn.

ingegaan op zijn persoon of zijn persoonlijke ontwikkeling. En toch - toch kunnen we meer dan vermoed weten over hem als mens als we een leven niet louter beschouwen als een aangeklede opsomming van jaartallen en feiten. Een levensbeschrijving kan alleen doordringen tot de essentialia van de persoon en zijn werk als niet volstaan wordt met feitelijkheden, uiterlijkheden en prestaties uit de volwassen leeftijd. Korczaks woorden parafraserend: niet alleen de zichtbare, woelige stroom, maar ook de berg, dus de kinderjaren dienen in ogenschouw te worden genomen. En daarmee komen we tot een precisering van het thema van dit Jaarboek: *de wording van een groot pedagoog*, met andere woorden: de wording van het kind en de puber Henryk Goldszmit tot de arts, opvoeder, pedagoog en kinderboekenschrijver Janusz Korczak. Uitgedrukt in levensjaren: centraal staan de kinder- en jeugdijaren van Henryk, vanaf 1878/79 tot rond de eeuwwisseling (deel A). Aan bod komt verder de wijze waarop deze jaren een stempel hebben gedrukt op zijn latere leven en werk (deel B).

Voor veel grote namen in de geschiedenis geldt dat hun werk of hun bijzondere prestaties niet of nauwelijks in verband kunnen worden gebracht met 'de berg waar de stroom van hun leven begon'. De belangrijkste reden is wel het ontbreken van (zelf)getuigenissen. Spijtig is dit als het om het werk of de uitvinding van een groot natuurwetenschapper of architect gaat. Al problematischer wordt het als niets bekend is over de eerste hoofdstukken van het levensverhaal van bijvoorbeeld een groot pedagoog of psycholoog, daar mag worden aangenomen dat hierin al meer dan bij een natuurwetenschapper materiaal ligt om het gedachtegoed beter te kunnen duiden en begrijpen. Wil men zich een adequate toegang tot het werk van Korczak verschaffen, dan worden de eerste hoofdstukken zelfs onmisbaar. In zijn functie als directeur - pedagoog - arts van het weeshuis, in zijn revolutionaire ideeën over de kinderrechtbank en de kinderkrant, in nagenoeg al zijn geschriften - steeds wordt Korczak hierin 'begeleid' en soms zelfs 'gestuurd' door Henryk. Voor een goed begrip van Korczaks denkbeelden moeten we dan ook 'de berg' op.

Deel A: *Korczak over Korczak*

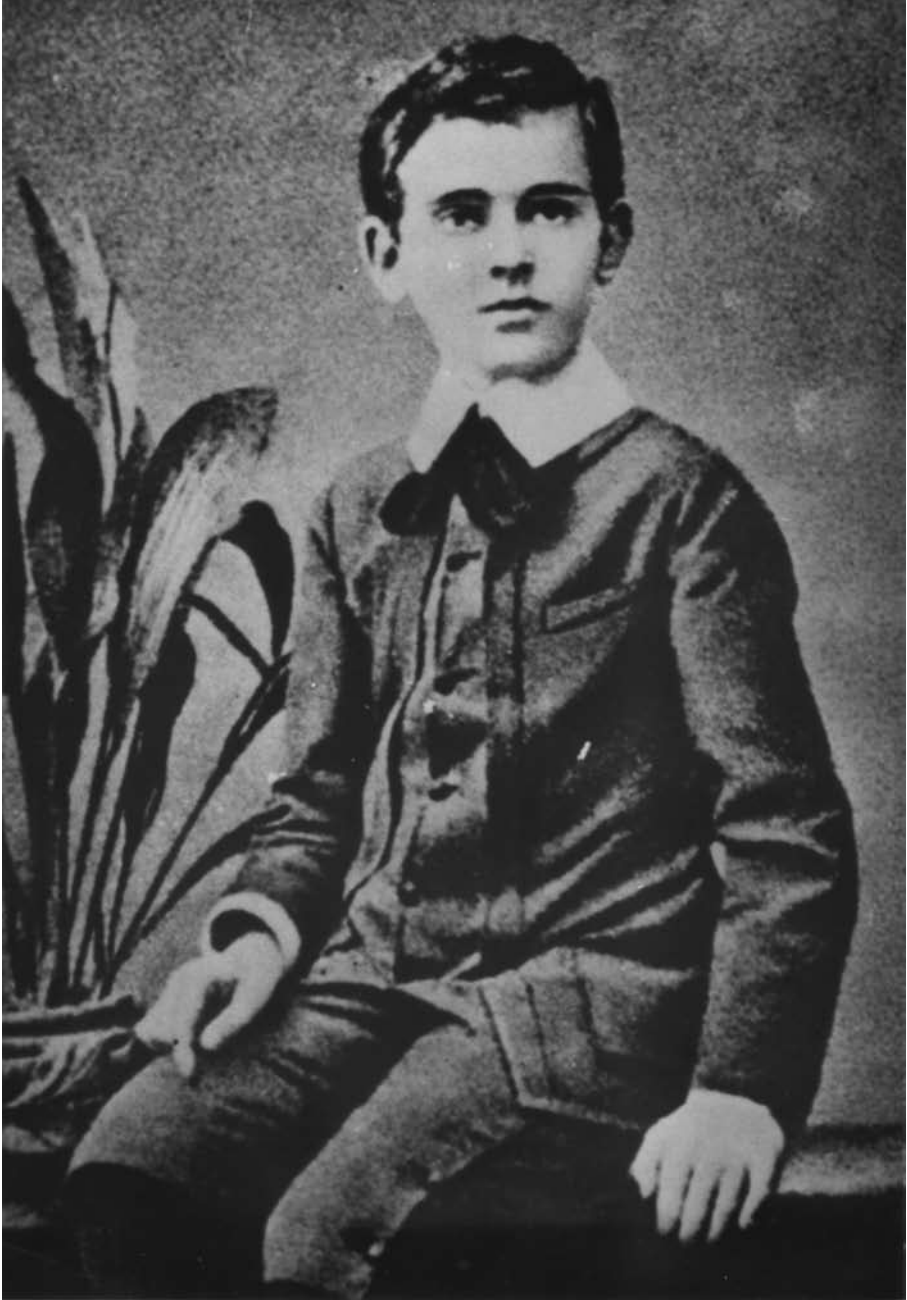
Gelukkig beschikken over we een belangrijk document uit zijn puberteitsjaren, zijn *Biecht van een vlinder* (hoofdstuk 2 van dit Jaarboek). Dan zijn er nog allerlei fragmentarische, autobiografische herinneringen, opgetekend gedurende de laatste twee jaar van zijn leven (hoofdstuk 6 en 8). Met deze twee bronnen verkrijgen we al een duidelijker beeld van het kind en de puber Henryk en daarmee over de volwassene Janusz Korczak. Vervolledigd wordt dit beeld als we zijn oeuvre erbij betrekken, daar hierin ongekend sterk het kind-in-de-volwassene aanwezig is. Er is gekozen voor een viertal kleine publicaties (hoofdstuk 3, 4, 5 en 7) - als het ware ingelegde stukjes tussen de drie andere hoofdstukken. Met elkaar dragen ze bij tot meer zicht op 'de berg' en daarmee tot meer inzicht in de in het volle leven afdalende stroom.

Deel B: *Droefheid, pathos, eenzaamheid en humor*

De drie teksten van dit deel over leven en werk van Korczak zijn erop gericht inzichtelijk te maken hoe sterk zijn werk als opvoeder en pedagoog teruggrijpt op 'gemoedsgesteldheden' en inzichten, die al in zijn kindertijd werden gevormd. Deze secundaire teksten bevestigen wat de primaire teksten in deel A al verraden: Korczaks droefheid en eenzaamheid waren vanaf zijn prilste jeugd geen begeleidingsverschijnselen, maar maakten integraal deel uit van de mens Korczak. De teksten van deel B worden aldaar ingeleid.

Het Jaarboek 2007 wordt afgesloten met een overzicht van de talrijke activiteiten van de Nederlandse Janusz Korczak Stichting gedurende de afgelopen 25 jaar.

Iets zo ingewikkelds als de menselijke natuur blijft een eeuwig vraagteken. Korczak was zich hiervan bewust en hij heeft dan ook nimmer naar laatste antwoorden gezocht. In overeenstemming hiermee wordt ook in dit Jaarboek niet geprobeerd iets definitiefs te zeggen over de gecompliceerde mens Korczak - en dat was hij! Het Jaarboek beperkt zich voornamelijk tot twee brede geulen waardoor het water uit Korczaks kinderjaren 'naar beneden' stroomde: namelijk droefheid en eenzaamheid.

Kinderfoto van het salonkind Henryk Goldszmit

1. De wording van een groot opvoeder en pedagoog

(1878/79 - ca. 1900)

René Görtzen

“Ken jezelf, voordat je kinderen probeert te kennen” (Korczak)

Wil je een kind begrijpen dan moet je volgens Janusz Korczak kijken in “alle schuilplaatsen van de ziel.”¹ Want, zo heeft de ervaring hem geleerd: “Het verbergt zijn onderdanige scherpe blik, zijn verbazing, onrust, verdriet, toorn en verontwaardiging.”² De belangrijkste schuilplaatsen in een mensenleven ontstaan in de kinderjaren. Meer dan enig andere leeftijdsklasse wordt het kind het meest genoodzaakt diep in zichzelf een toevluchtsoord te zoeken. Soms omdat het iets niet begrijpt of zich bedreigd voelt, dan weer omdat het gekrenkt wordt, zich in zijn hulpeloosheid en afhankelijkheid niet kan verzetten tegen de almachtige volwassenen. Maar als het kind zich voor ons verbergt, hoe kunnen we het dan begrijpen? Hoe kunnen we een blik werpen in zijn ziel, in zijn schuilplaatsen kijken om te vermijden dat we hem onnodig grieven, zijn rechten met voeten treden en hem afwijzen zoals hij is. Korczak was bijna veertig jaar oud toen hij opmerkte dat de volwassene in zijn poging het kind te begrijpen nooit alleen staat, want “Jij bezit een wonderbaarlijke bondgenoot, een toverfee zelfs, je eigen jeugd.”³ Hier ligt een belangrijke, misschien wel de meest zwaarwegende grond van de pedagogische tover van Korczaks omgang met kinderen. Zijn ontmoeting met een kind was altijd een ontmoeting tussen twee kinderen, van het kind vóór hem en het kind ín hem. Door de herinnering aan je eigen kindertijd ben je beter in staat kinderen te begrijpen en te vergeven, schreef hij in zijn kinderkrant *Kleine Revue*.⁴ De kracht van deze herinnering is voelbaar in al zijn pedagogische geschriften en in het bijzonder in zijn kinderboeken.

Als het bijzondere van Korczaks benadering van het kind ligt in de wijze waarop hij het kind-in-zich liet spreken, dan moeten we luisteren naar de stem van

1. Korczak (1926/27), p. 130.

2. Korczak (1928/29), p. 161.

3. Korczak (1919), p. 148.

4. Korczak in *Kleine Revue* van 12 november 1925, in: Korczak (2005), p. 88.

Henryk om Korczak te begrijpen. Dit gebeurt in dit eerste hoofdstuk, dat is opgebouwd uit vier paragrafen.

De eerste paragraaf (A) bevat gegevens over Henryk tot ongeveer zijn twintigste levensjaar, over zijn relatie met zijn ouders en de omstandigheden waarin hij opgroeide.

Paragraaf B laat zien hoe Henryk in zijn puberteit voorbereidende stappen zet voor zijn latere levenskeuze: het kind. De stappen zijn nog niet weloverwogen, maar al merkbaar door een sterke innerlijke aandrang gestuwd. Meer over hetgeen zich in Henryks bruisende innerlijk afspeelde, vernemen we in zijn dagboeknotities, gepubliceerd als *Biecht van een vlinder*. Hierover gaat paragraaf C, die tevens gelezen kan worden als een voorbereiding tot de vertaling van Korczaks *Biecht* (hoofdstuk 2) alsook van de hoofdstukken van Kirchner, Koestler en Gruntz-Stoll over Korczaks droefheid, eenzaamheid en humor.

De laatste paragraaf (D) gaat in het kort in op Korczaks (autobiografische) gesprek met de oude linde in het bos. Zie ook de toelichting bij hoofdstuk 4.

A. Achtergronden: gezin, school en samenleving

Janusz Korczak werd als Henryk Goldszmit op 22 juli 1878 of 1879 te Warschau in een geassimileerd joods gezin geboren. Hoewel hij buitenkerkelijk opgroeide, onderscheidde zijn kinderjaren zich thuis en op school weinig van die van andere Poolse kinderen. Hij had christelijke vriendjes, spaarde postzegels, huilde als kind veel, schreef vroeg gedichten en was als kind meer dan eens getuige van anti-joodse incidenten. Anders dan zijn omgeving werd hij niet christelijk opgevoed en konden zijn ouders zich een dienst- en keukenmeisje en een Franse gouvernante veroorloven.

Henryks kindertijd kenmerkte zich voor een deel door eenzaamheid en angst, mede veroorzaakt door het geringe respect waarmee zijn ouders hem bejegenden. Zijn blijde dagen hingen meer af van wat er in hem gebeurde dan van wat er om hem heen plaats vond. Hij kon urenlang in zijn eentje spelen, weggekropen voor zijn omgeving. Als kind leerde hij al door middel van dagdromen en fantasieën over een denkbeeldig leven zijn eigen leed en de eenzaamheid van zijn kinderjaren te verzachten. Opvallend is dat hij als kind al meer in de dingen zocht dan zichtbaar was. Hij maakte zijn speelgoed niet kapot, maar onderzocht als een filosoof het wezen en als natuurwetenschapper het functioneren ervan. De ontspanning die zijn ouders hem boden, was van heel andere aard. Zij vond plaats in het salon en bestond uit het declameren uit romantische ballades van Poolse dichters.

Van Korczak zelf weten we dat zijn moeder een afstandelijke, moraliserende vrouw was, die hem nauwelijks begreep en hem weinig serieus nam. Meer dan een halve eeuw later herinnerde hij zich nog haar snijdende woorden, dat hij geen ambitie had (terwijl hij later doorlopend ambitieuze plannen had), geen aandacht besteedde aan zijn kleding en ook al niet salonfähig was daar hij met

kinderen van burgerkomaf speelde. Op 30 januari 1894 (zie hoofdstuk 2) drukte Korczak zijn ambivalente gevoelens jegens zijn moeder uit door in één zin te zeggen dat hij innig veel van haar hield, maar haar hatelijkheden nooit begrepen heeft. Zijn relatie met zijn vader was beter, kende zelfs mooie ogenblikken, maar toch liet ook deze zich al te vaak negatief uit over zijn enige zoon. Zijn grauwen en snauwen vervolgden de jonge Henryk tot in diens dagdromen. Een bijzonder nare ervaring voor Henryk was toen zijn vader, in Warschau een bekend jurist, een smekende, voor zijn bureau geknielde vrouw de deur wees. Zij vroeg vergiffenis voor haar man die gestolen had en nu werkeloos dreigde te worden, terwijl het gezin net twee kinderen verloren had en een derde ziek was. De afwijzende, kille houding van zijn vader gaf Henryk, die met een sprookjesboek van Andersen in de hand beefde van angst, voor het eerst het gevoel dat hij zich “innerlijk van hem losmaakte.”⁵

Alleen zijn grootmoeder, door Henryk deelgenoot gemaakt van zijn fantasiewereld, geloofde in zijn gesternte en bestempelde hem zelfs als een ‘filosoof’. Haar dood begin maart 1892 liet bij hem tot diep in zijn volwassenheid een grote leegte achter.

Behalve de afstandelijkheid van zijn moeder en de snauwstem van zijn vader drukten vooral de drankzucht en het ziekteproces van zijn vader een belangrijke stempel op Henryks vroege ontwikkeling. Korczaks aversie tegen alcoholisme was hier een gevolg van, hoewel hieraan moet worden toegevoegd dat hij niet vies was van een enkel glaasje. Zijn levenslange aanvallen van depressiviteit hangen ongetwijfeld voor een deel samen met het traumatiserende ziekteproces van zijn vader. Wegens verschijnselen van delirium tremens werd deze verschillende keren opgenomen in een zenuwinrichting te Tworki, ten zuidwesten van Warschau en anno 2007 nog steeds bestaand. De eerste opname vond plaats toen Korczak elf jaar was. Aanvankelijk werd nog gehoopt op een snel herstel, maar zijn gesteldheid ging zienderogen achteruit. Noodgedwongen gingen steeds meer sieraden, huisraad en kleren van het eens welvarende gezin Goldszmit naar het pandjeshuis. Op 25 augustus 1896 stierf Józef Goldszmit onder onopgehelderde omstandigheden. Zelfmoord werd niet uitgesloten geacht. Hij werd dicht bij de toegangspoort van het joodse kerkhof begraven waar alleen de meest vooraanstaande leden van de joodse gemeenschap ter aarde werden besteld.

Op zelfmoord wijzen passages van Korczaks roman *Het Salonkind* (1906). Zijn eerste, niet gepubliceerde novelle *Zelfmoord* moet echter geschrapt worden als bewijsstuk, daar Henryk hiermee al in 1895 was begonnen, dus een jaar vóór de dood van zijn vader. In zijn ghetto-dagboek schrijft hij dat de held in de novelle het leven haatte uit angst zelf waanzinnig te worden.⁶ Henryks novelle *Zelfmoord* staat zeker niet los van het ziekteproces van zijn vader, maar men mag niet vergeten dat de voorlaatste eeuwwisseling in Polen gepaard ging met een ‘zelfmoord-

5. Korczak (1906a), p. 225.

6. Korczak (2001), p. 134. Zie dit Jaarboek, hoofdstuk 8-M.

psychose'. Talrijke kunstenaars, intellectuelen en ook jongeren beroofden zich van het leven uit protest tegen maatschappelijke wantoestanden of als gevolg van de uitzichtloosheid van het eigen bestaan. Veel Polen grepen in die tijd ook naar de fles of misdadige middelen om de werkelijkheid te ontvluchten.⁷ Ook de sensibele Henryk, die in zichzelf leegheid aantrof en ook nog begaan was met het lot van de wereld en de mens, zal zelfmoord niet hebben beschouwd als een zich onttrekken aan daden, maar juist *als* een daad.

Het ziekteproces van zijn vader bracht bij Henryk nog meer teweeg. Nog vele jaren later herinnerde Korczak zich dat hij als kind dacht erfelijk belast te zijn en dat hij een panische angst had voor het gekkenhuis. In de inrichting te Tworki werden ook o.a. syfilispatiënten behandeld. Mogelijk leed ook Korczaks vader hieraan. Mocht dit het geval zijn geweest, dan zal Henryk al op jonge leeftijd een verband gelegd hebben tussen de toenemende aanvallen van geestesziekte van zijn vader en een geslachtsziekte. Hierin zou een verklaring kunnen liggen voor zijn soms ietwat Victoriaanse houding tegenover seksualiteit, prostitutie en onanie - hoewel, op dit vlak kon hij ook heel vooruitstrevende opmerkingen maken.⁷

Hoe hij met zichzelf en het ouderlijk huis worstelde, wordt uitvoerig geanalyseerd én lichtelijk verdicht in *Het Salonkind* (1906). Als kind voelde hij zich door het salonleven gemuilkorfd en werd hij door zijn ouders, zoals hij zelf zegt, beroofd van zijn ziel. Hij richt zich naar anderen, voelt zich geen homogeen iemand die weet heeft van het waarom en waartoe. Hij voelt zich niet eens een individu dat zich bewust is van zijn eigen denken en doen. In zijn ziel vindt hij zijn ouders, leerkrachten, vrienden en burens, maar niet zichzelf. Met veel gevoel voor humor verzoekt hij in een zelfgesprek de vreemde indringers te vertrekken: "Ik verzoek u, mijne heren, u in 't gelid op te stellen - aarzel niet. Ziet u, u allen hebt hier en daar in mijn ziel geboord en eenieder heeft wat achtergelaten, iets op gang gebracht. En wàt hebt u gedaan? U hebt mijn ziel ontwricht, afval op het zaad des levens gestort, het verontreinigd, veel onrecht werd mij aangedaan."⁸

Buitenshuis werden de kinder- en jeugdijaren van Korczak vooral bepaald door een niet erg aangename schoolloopbaan. Daar Warschau als hoofdstad van Congres-Polen al enkele decennia onder het Russische juk stond en het onderwijs gerussificeerd was, bezocht hij een Russische volksschool, waar de kunst van het onderwijzen op de lijfstraf was gebaseerd. Zijn schoolangst nam zulke proporties aan dat zijn ouders hem al na enkele maanden van school haalden en op een andere school deden. Maar ook op deze school, die hij als een gevangenis beschrijft, ondervond hij de machteloosheid van kleine mensen. De school was streng, vervelend, vormelijk en harteloos, "zodat ik, als ik later over de school droomde, steeds badend in het zweet wakker werd en blij was dat het geen wer-

7. Mortkowicz-Olczakowa (1961), p. 42-43.

8. Korczak (1906), p. 248.